

А. В. Євтодок,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та права
Луцького національного технічного університету;
М. В. Матушевська,
вчитель-методист Колонської ЗОШ І–ІІІ ст. Іванічівського району

Філософське осмислення феномену людини: ретроспектива й сучасність

Досліджується феномен осмислення природи і сутності людини засобами філософської рефлексії, за посередництвом досягнення соціально-філософського статусу людини як суб'єкта самопізнавальної діяльності.

Ключові слова: людина, філософія, феномен, екзистенція, трансформація суспільства.

Євтодок А. В., Матушевская М. В. Философское осмысление феномена человека: ретроспектива и современность.

Исследуется феномен осмысления природы и сущности человека средствами философской рефлексии, посредством постижения социально-философского статуса человека в качестве субъекта самопознавательной деятельности.

Ключевые слова: человек, философия, феномен, экзистенция, трансформация общества.

Yevtodiuk A. V. Matushevskaya M. V. Philosophical Comprehension of the Human Phenomenon: Past and Present.

The phenomenon of comprehension of the nature and essence of the person by means of philosophical reflection through the social and philosophical comprehension of the person's status as a subject of self-knowledge is investigated.

Key words: people, philosophy, phenomenon, existence, transformation of society.

Тепер, коли ми навчилися літати в повітрі, мов птахи,
плавати під водою, як риби, нам не вистачає одного:
навчитися жити на землі, як люди...

Бернард Шоу

Актуальність теми дослідження. Філософська думка початку ХХІ століття продовжує поглиблювати значення роздумів про сутність смислових факторів усіх аспектів буття людини. У зв'язку з глобальним розвитком людства та становленням нових ціннісних орієнтирів, які руйнують усталеність соціального порядку, зазначені процеси набувають також загальнопланетарного масштабу.

До цього спонукають і докорінні зрушення, здійснювані в економічному й соціокультурному просторі України, які передбачають використання специфіки філософського осмислення феномену людини, становлення гуманістичного виміру політики, економіки, соціальної сфери, врахування сучасної екстремальної ситуації суспільної історії. Проте актуальність теми дослідження зумовлена не тільки процесами поглиблення кризового стану соціуму, що деструктивно впливає на людину, а й тим, що філософська думка постає як потужний чинник, спроможний відшукати й надати оптимальні форми та способи людського буття.

Об'єктом дослідження виступає феномен осмислення природи і сутності людини засобами філософської рефлексії.

Предметом дослідження є соціально-філософський статус людини як суб'єкта самопізнавальної діяльності.

Завдання дослідження:

- здійснити спробу осмислити філософську проблематику щодо визначення людини, її природи, сутності, сенсу життя;
- поглибити історичні уявлення про зміст людської екзистенції;
- з'ясувати специфіку ролі людини в умовах трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасне європейське розуміння людини починається з античної філософської думки, яка розвиває соціальну проблематику в контексті вчень про Космічну всеєдність. Першими проблему людини свідомо виділили софісти, творчість яких становить проміжну ланку в історико-філософському переході від натурфілософії до першого антропологічного повороту. Сократ і Протагор, пропонуючи плюралістичне трактування людиномірності буття, дають поштовх до численних варіантів досягнення сутності людини. У контексті категорії становлення вперше спробу збагнення людини через діалектику буття і небуття здійснює Платон, філософський досвід якого активно використовується і в сучасній соціальній філософії.

Епоха Середньовіччя розширила античне бачення людини. Так, у поглядах Августина Аврелія виявляється нове розуміння людини, яке базується на пріоритетності духу. Гуманісти доби Відродження (Джотто ді Бондоне, Сандро Боттічеллі, Рафаель Санті, Мікеланджело Буонаротті, Леонардо да Вінчі, Франческо Петрарка, Лоренцо Валла, Бернардино Телезіо та ін.) започаткували створення картини світу на засадах визнання людини як центру Всесвіту, його

найдосконалішого та найціннішого витвору. Ранні соціальні утопії (Т. Мор, Т. Кампанелла) пропугували ідеї рівності людей на засадах ліквідації приватної власності та соціально корисного застосування науки.

Основний зміст понять «людина», «індивід», «особистість», «суспільство» був сформований у філософії Нового часу, що зумовило специфіку розуміння людини у Всесвіті в контексті натуралізму (Ф. Бекон, Дж. Бруно, Р. Декарт, Г. Галілей), бароко (Г. Лейбніц, Б. Паскаль, Г. Сковорода), класицизму (Вольтер, Д. Дідро, Й. Гердер, Й.-В. Гете, В. Гумбольдт, Г. Лессінг), романтизму (Ф. Новалис, Л. Тік, Ф. Шеллінг). Загальнотеоретичні проблеми максимально повно були розроблені в роботах І. Канта, Г. Гегеля.

В окрему групу слід виділити антропологічно орієнтовані праці таких учених, як Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Г. Маркузе, М. Бубер, Ж.-П. Сартр, Х. Ортега-і-Гасет, Г. Гадамер, М. Фуко, К. Ясперс, А. Камю, А. Гелен, П. Рікер, К. Леві-Строс. Їх творчість об'єднана темою самовизначення особистості, метою пізнати таємницю людини.

В аналізі людини значне місце відводиться працям російських учених, що з позицій філософії досліджували людину. Це, зокрема: Б. Ананьєва, Л. Анциферова, Н. Бехтерова, В. Вернадський, Б. Григор'ян, П. Гуревич, Ю. Кимелов, Б. Марков, М. Маслин, М. Мамардашвілі, В. Подорога, В. Степін та ін.

Поповнили світовий досвід щодо пізнання людини й праці українських учених, які певною мірою стосувалися проблем самовизначення особи. Екзистенційна вітчизняна філософія сформувалася у межах Київської світоглядно-антропологічної школи, фундаментальним спрямуванням якої стало дослідження людського буття через аналіз духовно-пізнавальних і духовно-практичних трансформацій свідомості. Ще на початку 60-х років ХХ століття В. Мельников здійснив аналіз філософських категорій, що згодом дозволило адекватно дослідити категоріальні структури свідомості (А. Канарський, В. Іванов) та переорієнтувати методологію історико-філософського українознавства.

Програмне обґрунтування світоглядно-теоретичної переорієнтації було здійснено В. Шинкаруком, який став фундатором традиції, спрямованої на дослідження екзистенціалів людського буття (віра, надія, любов), які знаменують вихід особистості до автентичної комунікації. На початку ХХІ століття особливої актуальності набувають роботи В. Копніна, завдяки якому починає змінюватись акцент філософування – з того, що не залежить від людини й людства, на те, що освоюється особистістю в процесі її життєдіяльності. Важко переоцінити й працю І. Бичка «Познание и свобода» (М., 1969), в якій зіставлення понять «пізнання» та «свобода» ініціювало міркування щодо творчої природи пізнання і людської свідомості не тільки як відображення, але й як творення світу належного буття. Українські фахівці досліджували також роль людської діяльності у процесі антропогенезу (В. Іванов), ціннісну ієрархію цілепокладання (О. Яценко), технологічний зміст діяльності (М. Тарасенко).

Продовжуючи вітчизняну філософську традицію, значний внесок у збагнення таємниці людини внесли

представники сучасної української філософської думки. Проблеми людини у вітчизняній філософії розглядаються з точки зору антропологічних вимірів (В. Табачковський), у контексті докласичної і класичної доби (А. Бичко), відкритої системи контактів різних типів філософування (Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова), креативно-трансцендуючої духовності (С. Кримський). Комунікативна філософія людини представлена у творах Л. Ситниченко, А. Єрмоленка; проблеми духовності й культури розглядають Є. Бистрицький, І. Бондарчук, Г. Волинка.

Систематизуючи світовий досвід, Б. Головка аналізує проблеми людини з позицій англо-американської і німецької філософської антропології; М. Попович досліджує діалог культури і раціональності, В. Куплін – парадокси історичного буття філософського логосу, Д. Єсипенко – сенс історії та сенс буття особи в контексті категорій «доля», «свобода», «вибір», М. Култаєва – екзистенційні виміри історії філософії.

Соціальний аспект філософії людини активізував В. Пазенок, який вважає, що «соціальне» сьогодні перетворилося на ключову філософську проблему; В. Андрущенко також акцентує увагу на осягненні таїнства соціального, зокрема, чинників, які його детермінують; співвідношення діяльності та структури філософського знання досліджує М. Булатов, проблеми глобалізації людини у глобальному світі – В. Вандишев.

«Ким є людина?» – це запитання найактуальніше у світовій та вітчизняній філософії. Чіткої й однозначної відповіді немає й досі.

«Щоразу, коли людина опинялася у центрі уваги філософів, її знову й знову ніби відкривали по-новому, намагаючись у новому ракурсі і в нових історичних умовах переосмислити її сутність. У філософії немає предмета більш складного й суперечливого, аніж людина» [1, 232].

Людина водночас є «точкою перетину двох світів, як природно-надприродна істота, що репрезентує світ вищий і нижчий, як душевно-тілесний організм, якому властиві дух і духовне життя» [2, 227]. Таке необхідне співіснування поляричних якостей і становить її сутність. У свідомості й переживанні своєї суперечності людина осягає себе як загадку в світі. Коли ми говоримо про людину як «громадянина двох світів», то звертаємо увагу на безпосередню взаємодію двох «буттєвих інстанцій», двох складових «формули людини». Нехтування чи переоцінка однієї з них неодмінно призводить до схематичного, однобічного осмислення феномену людини.

З одного боку, людина кинута в життя і занурена в його контекст. Як тіло (психічно-тілесна матерія) вона обмежена і тимчасова. Одночасно лише так людина може ствердити себе через актуалізацію свого існування й усвідомити безглуздість одноразового конкретного життя. З іншого боку, людина причетна до духовного світу і є істотою трансцендентальною. Як дух вона невимушено спонукає себе до зустрічі з цілим світом і творить безсмертне. Підстава духу і тіла єдина. У природі немає нічого однакового і дух є незрівнянним, неповторним.

Як дух, так і плоть мають багато смислових пояснень. Докладне роз'яснення феномену духу дав Б. Спіноза: дух – те, що бадьорить, дає мудрість,

силу до життя. Щодо плоті, то стійким є уявлення, що вона охоплює не тільки тіло, а ще й гріховні спонукки. Часто-густо в історії філософської думки дух і плоть поставали світами-суперниками, що в конкурентній боротьбі доводили переміжну домінанту одного над іншим. Таке протистояння зумовлене людською особливістю розподіляти все залежно від часової й культурної орієнтації на духовне чи плотське.

Сьогодні дає можливість поглянути на весь історичний процес розгортання проблеми духу і плоті цілісно й стверджує внутрішню самодостатність двох начал буття людини.

Тіло — обитель внутрішнього світу людини.

Будучи не твариною, не ангелом, людина є втілена в душі таїна чи одухотворене в тілі диво.

Несуперечлива єдність плоті й духу укріплює людину на правах «громадянина двох світів», засвідчує її апіорну здатність бути внутрішньо самобутньою, вільною, здатною до самовизначення як особистості.

Філософія осмислює також існування людини, її суспільно-культурні виміри. Якщо дух і плоть — самотворчі структури людського буття, то природні виміри повідомляють про здатність людини до творчості. Особистість — це діяння, що цілковито змінює людину.

«Траєкторія розвитку людського в людині, універсальна логіка досягнення автентичності постає як рух від тілесного до душевного, від плотського до духовного, від об'єктного до суб'єктного, від реактивного до вчинкового рівнів її існування. У ході розвитку людської психіки орієнтація на зовнішні чинники, критерії і норми поступається місцем самодетермінації, самосвідомості, самодіяльності, саморозвитку. На зміну відтворенню як умови виживання приходять експериментування, конституювання, перетворення і творення нового — як умови справжнього життя» [3, 7].

Сутність й існування людини розглядають за допомогою різних підходів, що отримали назву екзистенційного й есенційного [4, 215].

І екзистенційний, і есенційний підходи у своїй суперечці між сутністю й існуванням на користь одного намагались віднайти способи самотворення людини як особистості. Через нехтування іншої сторони вони продемонстрували одномірне розуміння феномену людини і гнучкість (багатогранність) особистості у процесі звертання до підстави.

Специфіка «людського» в тому, що людина, щоб бути людиною, має і перебувати, і змінюватись. Вона розумом пізнає дійсність, причетність до істинного і виявляє свою сутність зовнішньо бездієвим способом. Вона усвідомлює, що не досягне підстави, проте, починаючи з себе, спирається на буття сутності й так звільняє місце невимірному в собі.

Постійна оберненість «через себе» чи діяння «на межі» забезпечують надлишковість підстави сутності людини бути вираженою знову і знову й одночасно її невловимість. Отже, буття людського перебуває у стані незворотного становлення, над людськими ситуаціями і обставинами, що склались, і кризь відображення своєї сутності втілює свободу специфічно людського.

Ерік Фром у праці «Мати чи бути?» зазначав, що «свобода — це в жодному разі не вседозволеність

і свавілля. Людські істоти, як і представники будь-якого іншого виду, мають специфічну структуру і можуть розвиватися лише відповідно до цієї структури. Свобода не означає звільнення від усіх керівних принципів. Вона означає свободу рости і розвиватися згідно із законами людського життя (автономними обмеженнями), що, в свою чергу, означає підкорення законам оптимального розвитку людини» [5, 92].

Підстава людської сутності є парадоксальною. Приймаючи множинність виявів людської сутності в себе, людина виявляє стійкий безсмертний досвід і реалізує безперервність миттєвого буття своєї сутності. Незведеність сутнісного різноманіття до «останнього слова», до конкретного виміру відображає формальність (усезагальну необхідність) меж людської сутності, що виявляється у кожному вчинку, кожній думці кожного живого носія світу. «Суспільство пропонує людині вибір і, тим самим, спонукає до прийняття рішень. Воно оцінює отриману свободу мірою відповідальності» [6, 215].

Важливо зазначити також, що «свобода, у світлі даних сучасної науки, не є лише інтуїтивно усвідомленою категорією буття з розмитою сферою застосовності, свободу тепер розуміємо як категорію об'єктивно наявну, закладену в самий фундамент світобудови, передумову самоорганізації» [7, 51].

Краще розуміння сутності людини можливе через осмислення сутності як даності та сутності як душі. Перше розуміє сутність як запрограмованість людської специфіки, друге зводить особливе в людині до психічної емоції, пориву. Обидва пояснення дають викривлене уявлення про сутність людини.

Сутність як даність розглядає сутність як об'єкт і розтлумачує внутрішній світ людини таким, який вона застає вже у «готовому», «придбаному» вигляді. Подібне розуміння змішує свободу людини з фактом, що, своєю чергою, призводить до розтління сутності.

Обмеживши сутність фактом, людина думає, що особистісні зусилля слугують їй на благо, й активно використовує ресурси внутрішнього світу. Вона є діячем. Оскільки специфіка людини у відсутності специфіки, не у минулому (в тому, що відбулось), а в теперішньому (в тому, що відбувається), фаталістичне ставлення до дійсності призводить до стереотипів, супроводжується розчаруванням, ізоляцією і результативно несе спустошення.

Сутність як душа розглядає сутність як суб'єкт і розтлумачує внутрішній світ людини як хиткий, мінливий і випадковий. Відкидаючи механістичний погляд на світ, сутність як душа зображає людину примхливою реальністю: в спалахах і згасанні, везінні й безталанні, дотепності, і завжди видає бажане в людині за дійсне. Таке розуміння уподібнює людину з безумовним, порівнюючи її з Божественним.

Якщо сутність як даність гальмує розвиток людини до рівня особистості, то сутність як душа форсує його. Фактичне ставлення до внутрішнього світу призводить до зупинки (відмирання) людяності, а поступливе (безпринципне) — супроводжується феєричним ставленням до світу. Одномірні уявлення людського в людині як звичного світу, який легко передбачити і пояснити, чи як дивакуватого світу, який не піддається розумінню, впливають через непослідовне

усвідомлення сутності людини й замикаються в зачарованому колі. Сутність як даність і сутність як душа породжують відчуття невідповідності та блокують творчі здібності людини. «Масштаб особистості людини вимірюється лише масштабом тих реальних завдань, у процесі розв'язання яких вона й виникає, і оформлюється у своїй визначеності, й розгортається в справах, які турбують та цікавлять не лише власну персону, а й багатьох інших людей» [8, 356].

Сьогодні ми живемо у період масового нігілізму, коли пересічна людина переважно не думає про свої вчинки, навіть релігія не є для сучасної людини орієнтиром. Ні релігія, ні філософія не є, на жаль, трендом початку XXI століття, хоча саме вони – панацея від масової дурості.

Філософія виникла спершу як відповідь на потребу людини розширювати кругозір. Філософія історично розвивається, систематизуючи й узагальнюючи існуючі знання про світ, внутрішній та навколишній, – і людина знову відчуває потребу поглиблення власних знань про світ, потребу досягнення світу в таких ракурсах, які неможливо досягнути досвідом. Людина потребує знань про світ

як цілісну реальність, із якої потім формує програму своєї поведінки та свій світогляд.

Висновки. Філософія, особливо христоцентрична, протягом багатьох століть була і є для людини панацеєю, провідником людяності. Філософія – це шлях людини до істини, яку вона завжди шукає і буде шукати. Філософія – це шлях людини до віри. Людина, що втратила релігійні та філософські цінності, втратила свою людяність. Без людяності філософія зникає, тому що виникає масове безглуздя. Масове безглуздя породжує хаос. Сучасний світ – це масове безглуздя технологічних гаджетів, які притупляють людську свідомість. Але людина, осягаючи засади людського буття, за посередництвом філософії має шанс відбутися як особистість.

Ми не ставили собі за мету окреслити весь спектр векторів філософського осмислення людини, бо це й не можливо. На своєму рівні ми здійснили спробу осмислити філософську проблематику щодо визначення феномену людини, її природи, сутності, сенсу життя, поглибити історичні уявлення про зміст людського буття, з'ясувати специфіку ролі людини в умовах сучасної трансформації суспільства.

Література

1. Бучило Н. Ф. Філософія : учебн. пособ. / Н. Ф. Бучило, А. Н. Чумаков. – СПб. : Питер, 2004. – 428 с.
2. Храмова В. Л. Личность как духовный феномен / В. Л. Храмова. – Киев : Феникс, 2009. – 648 с.
3. Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
4. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи : навч. посібн. / за ред. Г. І. Волинки. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
5. Фром Е. Мати чи бути? / Е. Фром. – К. : Укр. письменник, 2010. – 222 с.
6. Друкер П. Епоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / П. Друкер. – М. : И. Д. Вильямс, 2007. – 336 с.
7. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. – 696 с.
8. С чего начинается личность / под общ. ред. Р. И. Косолапова. – М. : Политиздат, 1984. – 360 с.